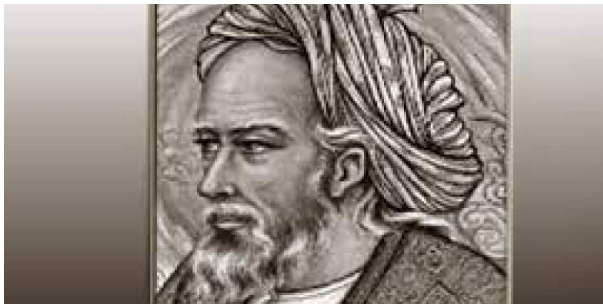

СохибкIRON Амир Темур томонидан Самарканднинг шон-шухратини ошириш ва уни жахон илмий марказларидан бирига айлантириш миятида ўз пойтахтига тўплаган олимларидан бири Мир Саййид Шариф Журжонийдир. 1387 йили Шероз фатх этилгандан кейин машхур кишилар каторида Журжоний ҳам Самаркандга жўнатилган. Темур вафот этгандан кейингина Шерозга кайтиб, 1413 йидда оламдан кўз юмди.

Али ибн Муҳаммад ибн Али Хусайн Журжоний Астробод якинидаги Тоғу кишлогиди 740 хижрий (1339) йилда тугилган. Ёшлик давридан бошлаб барча фанлар катори фалсафа, мантик ва тилга жуда ҳам кизиккан. 1365 йили Журжоний Хиротга машхур файласуф Кутбиддин Муҳаммад ар-Розий ат-Тахтонийдан таълим олиш учун боради. Тахтоний ўзининг қариб қолганлигини айтиб, Мисрдаги шогирди Муборакшоҳ олдида боришни маслаҳат берган. Лекин Журжоний 1368 йилгача Хиротда бўлган. Сўнгра турк файласуфи Муҳаммад Оксаройидан таълим олиш учун Қорамон шаҳрига жўнаган. Муҳаммад Оксарой шухрати ва унинг асарлари Журжонийнинг эътиборини жалб этган бўлиб, у машхур файласуф ва мантикшунос бўлиб етишган Оксаройнинг шогирди Муҳаммад Мулло Фанорий билан учрашиб, дуст тутинди ва биргаликда 1370 йилда Мисрга жўнашади. Журжоний қохиради 4 йил давомида машхур мантикшунос Муборакшоҳ ва Акмалиддин ал-Бобартийлар маърузаларини тинглаб, ўз савиясини оширгач, 1374 йилда Истамбулда илмий изланишларини даном эттирди. У ердан Ватанига кайтиб, 1387 йилгача Шероз мадрасаларида дарс берди. Сўнг Самаркандда 20 йилдан ортиқ вақт яшади. Самаркандда яшаган даври Журжоний ижодида жуда баракали бўлди. Илму фаннинг барча соҳаларига бағишланган бир қатор рисолалар, ўтмиш мутафаккирларининг асарларига шарҳлар ездди.

Журжоний умри давомида 50 дан ортиқ асар ёзиб, бу асарлар фаннинг деярли барча соҳаларини қамраб олган. Аммо Улугбекка бевосита таъсир этгани, шубҳасиз унинг XII—XIII асрларда Хоразмда яшаб ўтган Махмуд ал-Чагминийнинг астрономияга оид асарига ёзган «Шарҳ мулаххас ал-хайа» («Астрономияга оид сайланмага шарҳ») ва Насириддин Тусий асарига бағишланган «Шарҳе тазкиратул Насирийат» («Астрономия ҳақида эслатмага шарҳ») асарларидир.

Журжоний билиш назарияси ва мантикка дойр «Ат-таърифот» («Таърифлар»), «Усули

мантикийа» («Мантик усули») ва илмий бахс фанига багишланган «Одоб ул-мунозара» («Мунозара олиб боришнинг коидалари хакида рисола») каби араб тилида ёзилган асарларнинг муаллифи хамдир. Бундан ташкари Журжонийнинг форс тилида ёзилган мантикка оид бир неча асарлари хам бизгача етиб келган. Булардан «Сугро» («Кичик далил бўла оладиган ҳукм»), «Кубро» («Катта далил бўла оладиган ҳукм»), «Авсат дар мантик» («Мантикца ўрта ҳулоса») ва бошқаларни кўрсатиб ўтиш мумкин. Унинг «Шархе фароизе Сарожийа» («Мерос бўлиш мажбуриятларининг Сарожий таърифига шарх») асари ҳуқуқшунослик масалаларига багишланган бўлиб, факих Сажовандий асарларига жавоб тариқасида ёзилган.

Журжоний XIV аср файласуфи Эзиддин Абдурахмон ал-Ижий (1300—1356)нинг «Мувокиф фи илм ал-калом» («Калом илмидаги манзиллар») асарига ёзган «Шархе мавокиф фи илм ал-калом» шарҳи унинг замондошлари ва ундан кейинги авлод олимлари учун фалсафа ва мантик бўйича ўзига хос комус мақомига эга бўлди. Шарҳлардан ташкари Журжоний жуда кўп фалсафий асарларга хошиялар езди. Унинг Абу Али ибн Синонинг «Ишорат» («Кўрсатмалар») асарига ёзган шарҳи, Насириддин Тусийнинг «Тажвид» («Абстракция») асарига шарҳ ёзган шайх Шамсуддин Махмуд Исфохоний (1294—1349)га жавоб тариқасида ёзилган хошияси диққатга сазовордир. Журжоний дунёкараши, ундан олдин ўтган салафлариникидек, ўрта асрлардаги бутун фалсафий масалаларни, чунончи, борлик хақидаги таълимот, коинот жумбоқлари, модда ва унинг шакллари, жонсиз ва жонли дунёнинг хусусиятлари, жисмоний ва рухий муносабатлар, билиш муаммолари, мантикий фикрлаш таълимоти, тил ва тафаккур алоқалари ва бошқаларни ўз ичига олади. У коинот, инсон ва ақлни камраб олувчи дунёнинг умумий манзарасини яратишга ҳаракат қилди. Журжоний ақидасига хос бўлган нарсалар борлик манзарасини босқичма-босқич тартибда тушунтиришдан иборат эди. Беш бобдан иборат бўлган «Дунёни ақс эттирувчи кўзгу» рисоласининг биринчи бобини вожиб ул-вужуд ва мумкин ул-вужуд мавжуд эканлигини асослашга бағишлайди. Журжоний шундай таъриф беради: «Йўқ бўлиши мумкин бўлмаган, бор бўлиши эса зарур бўлган нарсалар вожиб ул-вужуд деб аталади. Масалан, холикнинг ўзлиги каби тушунча. Борлиги ҳам, йўқлиги ҳам зарур бўлмаган нарсалар эса мумкин ул-вужуд деб аталади». Журжоний фикрича, вожиб ул-вужуд ҳудуд бўлиб, мумкин ул-вужуд моддий оламдир. У борлиқнинг биринчи сабаби сифатида вожиб ул-вужудни, яъни ҳудуднинг борлигини тан олади. Унингча, мумкин ул-вужуд ўзининг бор бўлиши учун қандайдир тарзда бўлса ҳам, бирор-бир сабабга эҳтиёж сезади. У бирор-бир нарсалар туфайли, яъни биринчи сабаб қимматида кўра вожиб ул-вужуд даражасига кўтарилади.

Журжоний табиатдаги ҳеч бир ҳодиса сабабсиз келиб чиқмайди, деб таъкидлайди. Ҳамма мавжуд ашёлардаги бутун ҳаракат ва ўзгаришлар фақат макон ва замондагина бўлиб беради. Журжоний дунёкарашига хос хусусият, унинг бутун борлиқни бир-бирига қонуний равишда боғланган бўлақчалардан иборат ягона тана сифатида таърифлашдир. Унинг фикрича, моддий дунёни ташкил этган нарсалар асосида тўрт унсур, яъни олов, ҳаво, сув ва тупроқ ётади. Уч унсурдан иборат бошқа жисмлар, яъни металллар, ўсимликлар ва ҳайвонлар эса, юқорида айтилган тўрт унсурнинг бир-бирлари билан қоришишининг ҳосиласи сифатида келиб чиққандир. Тўрт унсур доимо ҳаракатда эканлигидан ўзгариувчан бўлиб, бири иккинчисига айланиб қолиши мумкин. Шаво сувга, сув тупроққа ва ҳоказо.

Журжоний фалсафасида моддийлик юяларигина эмас, балки диалектик дунёкараш мавжуд. Унинг фикрича, моддийликдан холи бўлган бўш жой йўқ. Бу ҳақда у шундай

ёзади: «Самовий гумбаз буюк доирадир. У барча жисмларни камраб олган бўлиб, моддий дунёни чегаралаб гуради. Аммо у бўшлик эмас, чунки уни моддадан ташкарида бўлган тушунча ёки бирор ўлчов билан тушунтириб бўлмайди. Бундан ташкари бир-бири билан ўзаро ёпишиб, айна вакгда бошка жисм билан хам богланиб турган нарсанинг ўзи бўлиши мумкин эмас. Щар бир атрофдаги дунё, ўзи турган нарсага тегиб туриши зарур ва бир-бирининг кетидан юкоридагидек тартибда жойлашиши лозим, чунки бўшликнинг бўлиши мумкин эмас. Мана шундай жисмлар, унсурлар, самоавий доиралар, бутун сайёралар ва моддий бўлакчаларнинг таркибий мажмуаси олам деб ёталади».

Журжоний Марказий Осиё, Якин ва Ўрта Шарк мамлакатлари мантикий меросининг барча окимларини тахлил этиб, уларни янада ривожлантирди.

XV—XVI асрлар давомида мантик илмини ўрганиш ва ўкитиш ишлари ХШ асрда ёзилган дарсликларга XIV асрда ёзилган шарх-лар, айникса, машхур мантикшунос ат-Тахтоний, унинг шогирди ибн Муборакшоҳ, Тафтазоний, Журжоний томонидан ёзилган шарх ва хошиялар асосида олиб борилди. Бу даврда араб тилига нисбатан форс тилида кўпрок асарлар ёзиди. Мантик илмининг ҳуқуқ, тил ва илоҳиёт соҳасидаги тадқиқотларда ишлатилиш жараёни кўпайди.

Журжоний ўз ижодида мантикни фалсафадан ажратмаган ҳолда, унинг кўпрок ҳуқуқ ва тил соҳаларида қўлланилишини таъминлади.

Журжонийнинг таъкидлашича, назарий билимлар ҳаётий тажрибада ҳосил килинган бошланғич билимлар ва улар тўғрисида фикрлаш йўли билан киритилади. Бундай фикрлаш жараёнини у ҳулоса деб атади ва унинг уч турини кўрсатиб ўтади. Булар: киёс (силлогизм), эстекро (индукция — бўлакдан бутунга томон ҳукм юритиш) ва ҳадс (аналогия — ўхшатиш). Булардан киёс ҳулосанинг бош тури ҳисобланиб, назарий билимлар ҳосил килишнинг асосий воситаси бўлиб майдонга чиқади.

Журжоний тўла бўлмаган индукция факат тахминий мулоҳазагагина олиб келади, деб ўйлайди ва унинг кўрсатишича, биз оловнинг айрим ҳусусий ҳолатларини кузатсак, ҳар қандай олов иссиқлик чиқаради, деган айрим ҳусусиятга эга бўлган билимдан, яъни дедуктив (бутундан бўлакка ўтадиган) ҳолатга ўтадиган ҳулоса келиб чиқиши мумкин. Шу билан бирга унинг таъкидлашича, индуктив йўл билан ҳосил килинган билимлар ҳамма вақт хам ҳақиқатга тўғри келавермайди. Чунки инсон тажрибаси ҳеч вақт тўла мукамалликни бермайди.

Журжонийнинг индуктив ва дедуктив ҳулосалар ҳақидаги фикри Арасту ва унинг Шарқдаги издошлари фикрини эслатади. Аммо бу фикрга ноёб ҳулосалар қўшилиб, такомиллаштирилган.

Журжонийнинг илмий фаолияти туфайли мантик Темурийлар даврида инсон билимларининг барчасига қўлланиладиган коида ва мезон қонунига айланди. У ҳар бир юритилаётган ҳукмнинг тўғрилигини тортувчи фанларнинг тошу тарозиси сифатида намоён бўлди. Натижада тез орада вужудга келган Улугбек расадхонасининг илмий тадқиқотларида кенг қўлланилди.

Журжоний Улугбекни мадрасада бевосита ўкитибгина қолмай, унинг Академиясининг вужудга келишига хам катта ҳисса қўшди. Чунки унинг шогирдлари бу илмий марказнинг негизини ташкил ётар эди. Шунинг учун хам унинг илмий меросини тўлалигича ўрганиш мустақил Республикамиз маънавиятига салмоқли ҳисса бўлиб қўшилиши шубҳасиздир.

М. Кодиров